

GYÁNI GÁBOR

Miről vallanak Németh László önéletírásai?

Miért ír valaki, még ha szépíró is, 33 éves korában memoárt? Sőt. Miért ír öt-hat évente, olykor ennél is sűrűbben újra és újra önéletrajzt? Ez a kérdés izgat különösképpen Németh László írói életművének egyetlen rétege kapcsán, amely az életműsorozat 1977-es *Homályból homályba* című kötetében egybegyűjtve több mint 1200 oldalt tesz ki.¹ Önéletírások-e egyáltalán a szóban forgó írásművek vagy a fikció sajátos változatát képviselik inkább? Kérdések, melyek ritkán merülnek fel. Az író születésének századik évfordulóján Kulcsár Szabó Ernő élesen exponálta a problémát az *Ember és szerep*-et elemezve. Álláspontja így hangzott: a mű éppúgy olvasható referenciális, mint retorikai célból. Kulcsár Szabó némileg túlbonyolított megfogalmazásban előadott koncepciója sejtetni enged, hogy Németh önéletírása olyan memoár, amely inkább fikció, mint tényirodalom, hiszen irodalmi elbeszélési technikát alkalmaz benne a szerző. Ezért beszél Kulcsár Szabó is arról, hogy „a retorikát elfojtó olvasás illúziója” lengi körül Németh említett írását.²

Ez azonban, önmagában véve, nem elég az *Ember és szerep*, valamint a többi önéletírás fikcionális átkategorizálásához. Hayden White óta számosan úgy tartjuk, hogy a történész is lépten-nyomon „irodalmi elbeszélési technikát” alkalmaz, amikor a valóban megtörtént események ténybelileg igaz ábrázolását tűzi célul maga elé.³ Kulcsár Szabó provokatív felvetése azonban arra ösztönöz bennünket, hogy a szokásostól eltérő módon közelítsünk Németh terjedelmes, tartalmi szempontból fontos önéletírói szövegtörzshöz. S Németh más műfajban írt művei esetében sem árt az óvatosság a referencialitást illetően, aminek az esszéíró Németh kapcsán – egyetlen apró téma vonatkozásában – korábban már magam is hangot adtam.⁴

Németh viszonya vallomásos önmagához

Nézzük elsőként, minek tekinti az író ezeket az írásműveket. A paratextusokban tájékozódhatunk minderről. Az *Ember és szerep* végén olvasható *Jegyzet*-ben hasznos kalauzként szól írásáról, ami eligazíthat fiatalkori munkáiban. S emellett kultúrtörténeti beszá-

¹ Németh László: *Homályból homályba*. Életrajzi írások. 1–2. köt. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977.

² Kulcsár Szabó Ernő: Arc és kánon. Az önértelmezés (nyelvi) eseményei az *Ember és szerep*ben. In: Uő: Szöveg–medialitás–filológia. Költészettörténet és kulturalitás a modernségben. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. 229.

³ Vö. Gyáni Gábor: A megtapasztalt és elbeszélte múlt. In: Uő: Relatív történelem. Typotex, Bp., 2007. 198–201.

⁴ Gyáni Gábor: Történelmi ecsetvonások a vásárhelyi identitáshoz. *Tiszatáj*, 2006/10. 54–55.

moló is egyúttal, teszi hozzá: „A huszas évek szellemi életéről sem készült munka, amely a *kutatónak* kisebb helyen jobb tájékozódást nyújthatna.”⁵ (Kiemelés tőlem). Később hozzáteszi: „Személyi adatot csak annyit vettem fel, amennyire az én szerepem megértéséhez szükség volt”, amennyit a húszas évek szellemi mozgalmaiban játszott saját szerepének a bemutatása feltétlenül megkívánt.⁶ A főszövegben ennél is egyértelműbben fogalmaz: „Az én könyvem nem lesz önéletrajzi regény.”⁷ Nem magáról vall az író, hiszen „egyetlen műben sohasem mutathatom fel magam: – a természetet”; arról a szerepről szól inkább, amit a nyilvános (az irodalmi) életben betöltött korábban. Tíz évvel később „pályatörténet”-ként tesz róla említést, „melyet sosem tekintettem igazi életrajznak”.⁸

Az *Ember és szerep* olyan történeti krónika tehát, melynek elbeszélője a történet főszereplője; egyúttal önéletírás, hiszen egyes szám első személyben szól benne a narrátor; végül nem regény, mivel az igazságnak megfelelő módon adja elő saját történetét. „De amit írtam benn, – igaz”.⁹ Márpedig az igazság keresése és ily módon való találása a historikus, nem pedig a memoárszerző sajátja. Persze, ahogyan Philippe Lejeune is tartja, a tudományt és az önéletírást az igazság kritériuma *együtt* különbözteti meg a fikciótól, mely utóbbinak nem az igazság (a ténybeli hitelesség), hanem a valószerűség kölcsönzi a hihetőséget. „A fikciós formákkal ellentétben az életrajz és az önéletírás *referenciális* szövegek: éppúgy, mint a tudományos vagy történelmi diskurzusok, arra törekszenek, hogy a szövegen kívüli »valóságról« nyújtsanak tudást, tehát *igazságpróbanak* vessék alá magukat.”¹⁰ A „referenciális paktum” az adott esetben az „önéletírói paktummal”, annak megvallásával fonódik tehát össze, hogy önéletrajzot és nem fikciót nyújtok életem történetét elmondva. Az önéletrajz igazsága azonban némileg eltér a történésztől elvárni szokott igazságtól: „Az önéletírásban nélkülözhetetlen, hogy *megkössék és betartsák* a referenciális paktumot: nem szükséges azonban, hogy az eredmény a szigorú hasonlóság alapjain jöjjön létre. Lehet, hogy a referenciális paktumot az olvasó kritériumai szerint nem tartják be pontosan, ennek ellenére mégsem tűnik el a szöveg referenciális értéke (épp ellenkezőleg); mindez nem igaz a történelmi és újságírói szövegekre.”¹¹

Németh következő önéletírásában, a *Tanú-évek*-ben az író egyenesen Goethe-hez hasonlítja önmön sokműfajúságát; no nem a minőségét, csak az alkatát illetően méri magát a német írófejedelemhez. Olyan alkotóként tekint önmagára, aki szintén „művekkel küzd meg az életével”. Amikor például az esszét választja önkifejezési célból, *Tanulmány és vallomás* alcímmel látja el az írást, mint a Sophoklész napló esetében. „Amikor sorsomra válaszolni akartam, semmiféle tanulmány-tárgy sem adhatott a vallomásra akkora alkal-

⁵ Németh László: *Ember és szerep*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt., Kecskemét, 1934. 161.

⁶ Uo. 162.

⁷ Uo. 5.

⁸ Németh László: *Homályból homályba*, 1. köt. 629.

⁹ Uó: *Ember és szerep*, 162.

¹⁰ Philippe Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp., 2003. 37.

¹¹ Uo. 38.

mat, mint az ő [Sophoklész] hatásának a története”¹² Ebből a gesztusából is kitűnik, hogy a tanulmány nála éppannyira vallomás vagyis önéletírás is egyúttal.

Sejtésünket tovább erősíti az 1943-ban írt *Magam helyett*, melynek eredeti (és nem a *Homályból homályba* című gyűjteményes kötetben közreadott, már némileg módosított) változatban *Tanulmány az életemről* volt az alcíme.¹³ A paratextusból idézek: „Ez a könyv, mint címe is mondja: tanulmány az életemről s nem életrajzi regény.” Később, orvosi metaforát használva, „szokatlan élveboncoláshoz” invitálja Németh a könyv olvasóját. Kifejti, a mű a szerzőről szól olyanformán, mintha már nem lenne az élők sorában. A narrátor belebújik a historikus szerepébe, a szöveg tehát történeti tanulmány. Az élveboncolásban „egy ember, aki voltaképpen már meghalt, odaáll a maga letett élete mellé, hogy ezt a kadavert, az emberi gondolkodás számára fölbontsa”. Két műfaj keveredik – Németh szerint – írásában, a tudományos analízis (a boncoló orvos diagnózisát öltve magára), valamint az önvallomás, amely irodalmias („így sem kerülhettem el, hogy itt-ott regényeimet ne ismételjem” meg ezúttal is).¹⁴ S jóllehet a történet ténybeli alapjául az emlékezés szolgál csupán, mégsem fikció, hanem igaz történet kerekedik ki végül belőle: „Én megpróbálom: nem megkölnöteni, hanem biztos emlékekből rekonstruálni” az elbeszélteket.¹⁵

Megint más jelentést tulajdonít az idős Németh saját írásainak, amikor egybegyűjtve újjólag közzéteszi őket. Először látszólag másokra hárítja jellegük meghatározásának a nyűgét. „Én fiatal koromban álltam életrajzíró hírben, beszámolókat készít (mondták) egy utazásról, amelynek az elején áll.” Nem árulja el, hogy miért írta őket, és csak kérdéseket fogalmaz meg velük kapcsolatban. Majd így folytatja: „De akármi az oka: írásaim közt vannak életrajzi jellegűek, s ezeknek az összműben meg kell keresni a helyük.” S noha továbbra is kitart amellett, hogy nem szabályos életrajzok (az *Ember és szerep*-et külön is említi a sorban), a gondolatmenet ennek ellenére így zárul: „De életrajznak bármennyire nem életrajz-ihletésűek ezek a töredékek, s mindaz, ami függelékül utánuk kívánczik: egy életrajz mégiscsak összeállítható belőlük, s az is a legtermészetesebb, hogy ebben a kiadásban valami ilyenné álljanak össze.”¹⁶

Folyamatos és egybefüggő memoárként kívánja Németh kanonizáltatni a különböző időben írt és utólag egybeszerkesztett szöveg-halmazt.¹⁷ Ezt az írói szándékot bizonyítja továbbá, hogy szorosan vett dokumentumokkal (naplókkel, valódi önéletrajzzal) egészül ki a két kötet anyaga; az utóbbiak a tisztán önéletrajziként átinterpretált írások homogén világában találnak saját természetes közegükre.

¹² Németh László: *Homályból homályba*, 1. köt. 477. Az írást ugyanakkor a „fiktív napló” műfajába utalja.

¹³ Itt is érvényes az író monográfiájának találó megállapítása: „az életműsorozat kötetei... a szövegeket rosszul, eltorzítva, önkényes csonkításokkal és betoldásokkal tartalmazzák, egymástól elszakítva, egészen új, nagyjából mesterségesen megteremtett csoportosításban”. Füzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*. Kalligram, Pozsony, 2001. 29. Ezért is használom az elemzett művek első, eredeti kiadásait.

¹⁴ Németh László. *Magam helyett (Tanulmány az életemről)* I. Turul kiadás, Bp., 1943. 5.

¹⁵ Uo. 191.

¹⁶ Uő: *Homályból homályba*, 1. köt. 5.

¹⁷ Az életmű sorozat terve azt a páratlan lehetőséget kínálta fel Némethnek, hogy textuálisan megkonstruálja írói oeuvrjét. Bővebben Füzi László: i. m. 611–612.

A referencialitás kánonjának hatalma

A *Homályból homályba* című kötet mögött megbújó szerkesztői (írói) szándék új és tartós kánont teremtett az érintett szövegek vonatkozásában; úgy kezdték őket olvasni 1977-et követően, mint referenciális értékű önvallomásokat, melyek minden további nélkül kulcsként szolgálnak Németh írásműveinek és az író közéleti-irodalomszervezői életének a ténybeli megismeréséhez, sőt értelmének a megfejtéséhez is. Így támaszkodott rá az eszmétörténész Lackó Miklós, midőn Németh világnézeti arcélét rekonstruálta. „Németh László írásaiban [s itt az önéletírásokra gondol elsősorban] mindig a viviszekcióig őszinte volt.”¹⁸ Jól rekonstruálható tehát belőlük az író szellemi útkeresése.

Greza Ferenc, irodalomtörténész szintén így közelített hozzájuk. Módszere a következő: irányadónak fogadja el az irodalomtörténeti interpretáció számára is az író önmagára vonatkozó egyes megállapításait. Bizonyításképpen nézzünk egy szemléletes példát.

„A szerep vázlatosabb, mint a benne aktivizálódó személyiség, és sémaszerűbb, mint a társadalmi közeg, amelyben kibontakozik. Ez az oka, hogy az önéletírás a Németh életműben »sommásabb, sarkítottabb« műfajnak tűnik, mint az »árnyaltabb, körültekintőbb« tanulmány vagy regény.”¹⁹ A tágabb szövegösszefüggésből kitetszik, hogy Németh önéletírásainak grezsaai jellemzése közvetve magától Némethtől származik. Ő írja ugyanis az *Ember és szerep*-ben, hogy: „az ember nemcsak természet, hanem vállalkozás is. A hajszálcsövek, melyekben élete kering kikutatathatlanok, de a kútfő, melyen át ez az élet kitér, látható, hallható. Van az ember és van a szerep, melyet vállalni tud. Az egyik csupa takart mélység, a másik csupa világ felé fordított felület és mindkettő mi vagyunk.”²⁰ Ha a szerep, amiről Németh beszél írásában, felszínibb, a róla való beszéd sem lehet igazán mély; „a takart mélység”, az ember ellenben, amiről a regény (és Greza szerint a tanulmány is) szól, *eo ipso* sokkal árnyaltabb. Greza azonban nem kizárólag ekkor, de más alkalommal is Némethtel igazolja az írók megállapítását, mint a következő esetben is. „Beigazolódik a *Homályból homályba* diagnózisa: »Egy kis nép legjobb fiai egymást veszejtik el.«”²¹

Utolsó szemléltető példánkban a szociálpszichológus tulajdonít referenciális jelentést Németh László *Magam helyett* című önéletírásának. Csepeli György szerint a könyv egyik-másik passzusa az előítéletes attitűd korabeli szocializációját dokumentálja. „Az antiszemita tudás rögzülésének és világképformáló erejének” vallomásszerű nyomát véli Csepeli fellelni az író középiskolai élményeit elbeszélő őszinte és reflektálatlan emlékezésben.²² Hozzáteszem: Németh szövegének ilyenét olvasata, ezzel a referenciális jelentéssel való felruházása nem hat túl meggyőzően Csepeli előadásában.²³

Úgy gondolom, az eddigi domináns megközelítés nem az egyedül járható út ahhoz, hogy Németh szóban forgó szövegeit értelmezzük. Nem vitatom el mások ahhoz fűződő

¹⁸ Lackó Miklós: Egy szerep története. In: Uő: Szerep és mű. Gondolat, Bp., 1981. 199.

¹⁹ Greza Ferenc: Németh László Tanú-korszaka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990. 211.

²⁰ Németh László: Ember és szerep, 4.

²¹ Greza Ferenc: i. m. 165.

²² Csepeli György: Bűvészinások. A népi gondolkodás paradox antiszemizmusa. Kritika, 1993/10. 13.

²³ Hadd idézzek legalább egy jellemző retorikai fordulatot a szerző argumentációjából: „Az életrajz szövegében nincs egyenes utalás rá, de a sorok mögül kikövetkeztethető...” Uo.

jogát, hogy így kezeljék az önéletírásokat. Az azonban, hogy Németh maga sem tekintette őket egyszerűen memoárnak vagy egyértelműen referenciális megnyilatkozásoknak, el kell hogy gondolkodtasson bennünket a kérdést illetően.

Retorikus tudományosság a narratív identitást szolgálva

Amellett érvelek a következőkben, hogy Németh önéletírásai helyel-közel a tanulmány, a tudományos dolgozat kategóriájába tartoznak, mégha irodalmiasabb is megfogalmazásuk a tudományos diskurzust szemléltető előadásmódhoz képest. Ami érthető, hiszen író alkotta őket, természetes tehát, hogy jó adag fikcionalitás, retorikusság akad bennük, és nem hiányzik belőlük ugyanakkor az önéletrajziság sem. Ez utóbbit az önéletrajzi paktum, annak kinyilvánítása bizonyítja, hogy az emlékező narrátor, aki a történet főhőse is egyúttal, belefűz történetébe olyan, a saját életéből származó eseményeket is, melyeket egyedül ő ismerhet és mesélhet el egyes szám első személyben. Az utóbbinak azért van különösen nagy jelentősége, mert az egyes szám első személyű elbeszélői stílus idegen a tudományos diskurzustól. A történetíró – a számára „kötelező” beszédmód konvencióinak megfelelően – mindig egyes szám harmadik személyben beszél narrátorként. Ez felel meg ugyanis a realista ábrázolásmód kívánalmainak, amit a történésznek mindig ki kell elégítenie a valóságról szóló igaz – racionális, tehát tudományos – beszéd útján.²⁴

Egy percig sem állítom, hogy Németh *par excellence* tanulmányokat írt, amikor önéletírásait papírra vetette. Jóllehet nem állt tőle nagyon távol a tudósi ambíció sem. Ne feledjük, időnként egyetemi professzor szeretett volna lenni (s nem rajta múlt, hogy 1945-ben nem lett végül azzá). Amint azt Illyés Gyulának 1945. szeptember 23-án egy levélben meg is írta. „Az egyetemi tanárság? Hát persze: ez volt az a világi csábítás, amelyért egyetlen-egyszer én is kérésre emeltem a két ujjamat. Az ejtett meg, hogy mindig ezt az állást tartottam a leggyönyörűbbnek; az én szememben ez a foglalkozás volt a foglalkozások királynéja.”²⁵ Emellett nem hiányzott belőle a tanulmányírói ambíció sem. S bár önéletírásai nem szabályszerű értekezések (nincsenek benne például lapalji jegyzetek), de mindez talán mellékes is ez alkalommal. Hiszen Németh munkamódszere időnként kifejezetten tudósi. Egyszer például azzal dicsekszik, hogy milyen alaposan és gondosan jegyzetelt az Eötvös-kollégiumban egy Berzsenyiről készítendő tanulmányához. „Valóságos filológusnak éreztem magam, annyi cédulám volt.”²⁶

Tézisemet bizonyítandó Pierre Bourdieu egyik megállapításából indulok ki, mely szerint az önéletrajzi elbeszélés szerzőjét részben mindig az motiválja, hogy életének értelmét az okok és összefüggések megtalálásával és bemutatásával igyekezzék igazolni. A saját élete ideológusaként fellépő elbeszélő kiválaszt bizonyos szignifikáns eseményeket és olyan összefüggéseket teremt közöttük, melyek révén *kronológiailag tagolt*, egyben *kauzális történések* sorát adhatja elő általuk.²⁷ Innen tekintve nincs érdemi különbség az ön-

²⁴ Robert Eaglestone: *Postmodernism and Holocaust Denial*. Icon Books Ltd., Cambridge, 2001. 49.

²⁵ Németh László levelei Illyés Gyulához (bevezeti és közli Grezsa Ferenc). Tiszatáj, 1985/8. 24.

²⁶ Németh László: *Homályból homályba*, 1. köt. 555.

²⁷ Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó, Bp., 2002. 69.

életrajzi elbeszélés és a történész beszámolója között, jóllehet más szempontból alapvetően különböznek egymástól.

Midőn Németh – egyes-egyedül az emlékeire hagyatkozva – elbeszéli pályakezdésének rendszerezett történetét, azon „elhatározásához”²⁸ keres és talál indoklást, hogy kivonult az irodalmi élet mainstreamjéből, majd elkezdte írni és szerkeszteni a *Tanú* című egyszemélyes folyóiratot. Ezért sorolja Grezsa is Németh írását „a számvetés és írói feladattisztázás műfajába”. Az eredetileg tervezett életrajz olyképpen változik át Grezsa szerint időközben pályatörténeté, hogy Németh végül „az írók világát”, pontosabban „az utolsó nyolc-tíz év magyar irodalomtörténetét” mutatja be a saját küzdelmeivel egyetemben. A cél érdekében szereppé tárgyasítja magát, majd beilleszti egy „kultúrhistoriai foglatba”.²⁹ Ebben egyet érthetünk Grezsával, bár nyugodtan tovább is haladhatunk az általa épp csak megkezdett gondolati úton, hozzátéve: az *Ember és szerep* a *narratív identitás* megteremtésének szándékából fakadt. Narratív identitáson, Ricoeur fogalomhasználatát követve, önmagunk elbeszélés által megoldott újjáalakítását, azt értjük tehát, hogy miután egy (narratív) konstrukcióban tárgyasítjuk magunkat, azzá válunk, amik vagyunk.³⁰

Ha az *Ember és szerep* életrajzisége abból és nem többől áll, hogy a valamikori szerep érzékeltetéséhez elengedhetetlen „személyi adatokat” is szerepelteti a szerző művében az ok-okozatiság, az összefüggések megteremtése végett, akkor egy (vállaltan személyes) nézőpontból előadott irodalomtörténettel van dolgunk. Mégsem tisztán irodalomtörténet az *Ember és szerep*; azért sem az, mert az adott körülmények közt nincs mód irodalomtörténetet írni a tárgyról, mivel az még nem történeti entitás (nem befejezett múlt, mégha Németh számára annak számít is már). Olyan irodalomszociológiai analízis inkább, amely nem fogalmi síkon, hanem az önletrajzi elbeszélés narratív eszközeire hagyatkozva mutatja be a „kollektív én fejlődéstörténetét”, az irodalmi élet jelenségét.

Pontosabban szólva az *Ember és szerep* az irodalmi mező szociológiájáról szól abban a sajátos értelemben használva ezúttal a kifejezést, ahogyan Pierre Bourdieu bevezette a művészet- és tudásszociológiai diskurzusba. Az alkotók (művészek és tudósok) társadalmi terét a relációkban megragadva olyan társadalmi mikrokozmoszt rekonstruál Bourdieu, melyben a kulturális értékek éppen így és éppen akkor születnek. Ezzel az eljárással önmagán túli magyarázatot ad a műfajok, a stílusok, a témák, sőt az ízlés és a befogadói és kritikusi attitűdök állapotára és folytonos változásaira nézve.

Az irodalmi mező főbb attribútumai, (1) „hogy a szerzők, az iskolák, a folyóiratok csak az őket elválasztó különbségekben és azok által léteznek”³¹; (2) mindezen különbségek egy összefüggő hatalmi szerkezetben foglalnak helyet és rendeződnek el; (3) attól dinamikus a mező, hogy állandó harc dül benne, mivel az alkotók és az intézmények (írói tömörülések, folyóiratok) „stratégiái, azaz állásfoglalásai ... a mező struktúrájában elfoglalt, vagyis egy bizonyos típusú szimbolikus tőke intézményesen elismert vagy el nem ismert... megosztása által meghatározott pozíciójuktól függnék.” Küzdelmük igazi tétje pedig nem más,

²⁸ Németh László: Homályból homályba, 1. köt. 584.

²⁹ Grezsa Ferenc: i. m. 207.

³⁰ Paul Ricoeur: A narratív azonosság. In: László János és Thomka Beáta, szerk.: Narratívák 5. Narratív pszichológia. Kijárat Kiadó, Bp., 2001. 24.

³¹ Pierre Bourdieu: i. m. 57.

mint hogy: „Ez a pozíció... az elosztás adott struktúrájának megőrzésére vagy megváltoztatására... ösztönzi őket”.³²

Az *Ember és szerep* épp ezt a sajátos hatalmi mezőt jeleníti meg érzékletes leírás formájában. De hihetünk-e vajon egy olyan történetnek, amely vállaltan szubjektív (tehát önéletrajzi) jellegű beszámoló, ahol a tényeket a narrátor tapasztalatának az emlékezetén kívül semmilyen más írott forrás (például más ágenseknek a tárgyát illető emléke) nem igazolja. A hitelesség itt felvetődő kérdése nem az őszinteségen, hanem a valószerűségen (ha fikciónak fogadjuk el az elbeszélést), vagy a történeti igazság kritériumának való megfelelésen áll vagy bukik. Nehéz ugyanis megítélni az elbeszélő őszinteségét, ha a ténybeli evidenciákat nem ellenőrizhetjük más források alapján. A legjobb esetben arra támaszkodhatunk csupán, hogy természetes vagy mesterséges narrációnak tekintjük az írói megnyilatkozást. Németh kapcsán azonban, a paratextus útmutatása szerint, még ez a kérdés sem dönthető el könnyen, és a szerző többi önéletrírásával is ez a helyzet.

Javasolom, vegyük komolyan, amit a *Jegyzetben* olvashatunk műfaji meghatározásként; e szerint a húszas évek szellemi életéről, kutatói igényességgel készült munkával van dolgunk, melyben a történetek igaz elbeszélését kapja kézhez az olvasó. S mi a beszámoló referenciális alapja az esetben, ha hiányoznak a tudományos rekonstrukció külső feltételei? Nem más, mint Németh különleges helye és szerepe saját elbeszélte történetében, aminek amellet, hogy éles szemű megfigyelője, aktív közreműködője, sőt az egyik legfontosabb szereplője is volt egyúttal. A saját emlékeire hagyatkozva beszél el mindazt, amit megfigyelőként és ágensként szerzett tapasztalatai birtokában a dologról el lehet egyáltalán mondani. „Aki írta, nemcsak látta, amiről írt, hanem csinálta is.”³³

Adott tehát Németh valamikori nézőpontja, ahonnan biztos tudomást szerezhetünk egy bizonyos fajta irodalmi mező létéről, majd a mező működésével is megismerkedünk. Nem minden résztvevői pozíció jár együtt a mező észlelésének ezzel a képességével és ennél is ritkábban adatik meg, hogy releváns betekintése legyen valakinek a mező működésébe; egyúttal minden pozícióból valami mást lehet ugyanabból érzékelni. Annak a látószöge ellenben, aki a mezőn belüli *status quo* felforgatására készül, különösen mély és alapos bepillantás engedtetik a mező hatalmi szerkezetébe, az ott zajló harcok mechanizmusába. Éppen ez felel meg Németh látószögének, ami arra bátorítja őt, hogy igaznak tüntesse fel a történetében előadottakat. Nem azért igaz a sztori, mert független forrásokból ellenőrizhetők a tényei, hanem azért, mert a referált valóságról cselekvőként nyert (írói) tapasztalatok egy jó adag történeti dokumentációval érnek fel. Úgy és abban a mélységben nyújtanak bepillantást ezen emlékek a múlt valóságába, ahogyan egyebek közt a bírósági perek aktái szolgálnak hasonlóval, midőn a normaszegést követő igazságszolgáltatási procedúra írásos dokumentumaiként olyasmit örökítenek meg, amiről ritkán marad fenn bármilyen történeti nyom.

Természetesen nem tudományos, nem fogalmi vagy teoretikus leírással szolgál Németh a szóban forgó tárgyról, nem úgy jár el tehát, mint Bourdieu, aki szociológusként elemzi a 19. század végi irodalmi mezőt.³⁴ Németh módszere a *narratív leírás*, hiszen egy kvázi-önéletrajzi elbeszélésbe csomagolva beszél el az irodalomtörténeti eseményeket,

³² Uo. 58.

³³ Németh László: *Ember és szerep*, 161.

³⁴ Pierre Bourdieu: i. m. 60–62.

amelyek kronológiai és egyúttal oksági sorba rendeződve nyerik el végül a nekik tulajdonított jelentést. Németh története közvetlenül arról szól, hogy miként szegült szembe a domináns irodalmi kánonnal – a *Nyugat*-tal,³⁵ személyesen Osvát Ernővel és Babits Mihállyal – egy, a küzdelemben végül elbukó, az író által megszemélyesített új irodalmi törekvés. Az önéletírás témája az író „abroncsként” szorongató irodalmi mező, egy olyan jelenség „történeti rekonstrukciója”, melyet Bourdieu „a mezőn belüli, vagy a mezőn kívüli elfogadottság, tehát az elismertség avagy a közismertség, vagy [...] az elismertség sajátos tőkénének elosztási struktúrájában elfoglalt pozíció” megszerzésének és védelmezésének a tereként definiál.

Németh elől sem marad (nem maradhat) rejtve többé az irodalmi mező valósága, amikor a Baumgarten díjat visszautasítva keserűen szembesül a rázúduló bírálatok özönével. „Most ismertem meg, milyen undorító, ingoványos talaj az irodalom. Akárhogy hibáztam más kérdésekben, *ebben* a kérdésben nemcsak szándékom, de viselkedésem is kifogástalan volt: nem hazudtam le azt az ordító valóságot, de a megbecsülést és megegyezést kerestem a valóság fölött. Csakhogy milyen reménytelen volt ez a nyitott humanizmus az ellenségek és barátok rosszhiszemű, valóságát mímelő humanizmus mellett! Ellenfelek vonultak fel, akik csak azt nézték, hol üthetnek be, – üzleti és hatalmi bosszúból, – a jóakarat fedetlen oldalába s barátok vettek körül (régi gazdák ellen idült zúgolódók), akik nem mertek tiszta bort önteni a pohárba s kényelmetlenül húzódtak el póruljárt naivitásom mellől.” Így összegzi később a döntéséből ráháruló „irodalomszociológiai” következményeket. „Tulajdonképp ekkor estem én ki az írók világából; itt vették észre, hogy valami »nincs rendben nálam«; az élet nagy alapingereire másképp reagálok, mint ők. »Éretlennek« bizonyultam s félős, hogy éretlenségemet sosem növöm ki.”³⁶ Aminek hosszabb távon intézményes kirekesztettség lett a szükségszerű következménye. „Hivatalos tudomány, írócéh, ami csak számított akkortájt, mind végzett velem egy év alatt.”³⁷

A Németh és a *Nyugat* közt esett afférről általa előadott történet annak ellenére igaz (és nem csak valószerű) elbeszélése a valóságnak, hogy ténybeli forrásként a narrátor emlékezetére, mint egyedüli történeti tanúságtételre épül a sztori. A történet hihetőségeért az emlékező narrátornak a történetben játszott szerepe kezeskedik, mert olyan diszpozíciót jelöl ki számára, amely garantálja, hogy elsőkézből nyert tapasztalatokat ad tovább a nem utolsósorban épp általa mozgásba hozott gépezet működéséről. Autentikus tanú vall tehát arról, amiről e tapasztalatok közreadása nélkül még csak tudomást sem szerezhetnénk.

Olyasfajta elemzés tehát az *Ember és szerep*, amely Németh írói pályája első évtizedének sikertelenségét az események szociológiai kontextusának a felvillantásával világítja

³⁵ Nehéz mit kezdeni az olyan hangzatos kijelentésekkel, mely szerint: „Nem volt kánonja a Nyugatnak, elég volt az eredetiség ahhoz, hogy valaki otthont találjon a folyóiratnál.” Alföldy Jenő: Kanonizáltak és klasszikusok. Könyvhét, XI, 13–14, 2007. július, 310. Ha más nem, Németh „esete” a Nyugattal, melynek történetét az *Ember és szerep* beszéli el, beszédesen cáfolja az idézett álláspontot.

³⁶ Németh László: *Ember és szerep*, 113., 114.

³⁷ Uó: *Homályból homályba*, 488.

meg számunkra.³⁸ Úgy elemzi Németh első önéletírásában „ideái” visszhangtalanságának eseménysorát, hogy elbeszéli mindama, utóbb kudarcba fulladt törekvéseinek a történetét, melyek az irodalmi mező átalakítására irányultak (volna). Nem egészen méltányos tehát azért bírálni őt, mert úgymond szubjektív beállításban találja a történeteket. Az *Ember és szerep*, jegyzi meg Lackó, „pontosan írja le kapcsolatuk [Babits és Németh kapcsolatának a] külső történetét, óvatosabban bánik a belsővel, túlságosan kettejükre összpontosítja figyelmét, s az 1928–1931-es szakaszban elhanyagolja az egész szellemi körképet”. Ez okból, teszi hozzá, Németh írása „nem helyettesítheti a Babits–Németh viszony tárgyilagos rekonstruálását”.³⁹

Tegyük világossá, nem holmi irodalomtörténészként próbált Németh számot adni a Babitscsal kialakult konfliktusáról, nem az volt tehát a célja, hogy kapcsolatuk forgandó sorsát a tárgyilagos rekonstrukció számára tegye ily módon láthatóvá. Az irodalomtörténeti mező egyik ágensének partikuláris nézőpontjából rögzíti az *Ember és szerep* a történetet, amely a művészi önmeghatározás irodalomszociológiai kondicionáltságát és a belőle szükségképpen fakadó esztétikai (írói) konzekvenciákat tárja fel szokatlan mélységben. A történet egyedül hiteles (hitelt érdemlő) kontextusa Németh Babitscsal folytatott küzdelme kapcsolatuk végső stádiumában. Semmilyen különös indok nem szól tehát a kontextus kitágítása mellett, amire a történész nézőpontjából előadható másféle történet elbeszélése miatt van csupán szükség.

Az, amit Németh a Babitshoz fűződő, időben változó viszonyáról az *Ember és szerep* ben elmond – a szó tudományos értelmében – tényszerűen és analitikusan egyaránt hiteles és igaz. Az irodalmi mező létét és működési elveit önéletrajzi sztoriba ágyazva beszéli el Németh azért, hogy a maga számára is tisztázza: íróként és gondolkodóként ki ő valójában. Indokoltan írja Grezsa az *Ember és szerep* kapcsán, hogy „az eleven írói pálya fordulóin... korszakváltások idején” elvégzendő „számvetésre és írói feladattisztázásra” szánt írásról van szó, melyben „a hátranézés... előrevetett tekintet is” egyúttal.⁴⁰

Akkor „tudatosodik” egyszer és mindenkorra Némethben szembekerülésük mélyebb értelme, midőn Babits, a *Nyugat* főszerkesztője megjelenteti lapja hasábjain a *Tanúró*l írt kritikáját. Így és ennek nyomán döbben rá Németh, hogy hatalmi harc, irodalomszociológiai erők mozgása rejlik személyes természetű konfliktusuk hátterében. „Végzetessé a *Nyugat*-beli [Babits] kritika azért vált: mert szellemi mezben anyagi erőket vonultatott fel. Magukban is félelmes anyagi erőket, amelyeket nyomor és romlottság még megsokszorozott.”⁴¹

Így és ezért helyezi górcső alá kapcsolatuk történetét és természetét kutatva, kijelentvén: soha sem fűzte őket mély és bensőséges kapcsolat egymáshoz. „Babits és az én viszonyom nap nap után érintkezésünk idején sem volt igazi barátság, csak szövetség. Nekem szükségem volt Olümposzomhoz egy Zeuszra, neki magányához egy Hermészre.” Ráadásul: „Természetünknek [...] nem volt egymásra szüksége, felfogásunk az íróról pedig csak

³⁸ Ellentmondok tehát mindazoknak, akik szerint: „Az elemzést nem végzi el” Németh. Vö. Sándor Iván: Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében. Gondolat, Bp., 1981. 59.

³⁹ Lackó Miklós: i. m. 200.

⁴⁰ Grezsa Ferenc: i. m. 207.

⁴¹ Németh László: Homályból homályba, 465.

nem kizárta egymást.”⁴² Főként azért, fejtegeti, mert Babits kizárólag a költői beszédet tisztelte rangjának megfelelően („Az igazi irodalom az ő szemében a költészet volt”), Németh viszont, „irodalmunk első rétorával [Babitsal] szemben” a sokszólamú, sokműfajú író eszményét melengette magában. „A rétorral szemben, aki mindig a nyelvből merít sugallatot a gondolathoz, felfrissített kifejezésmódokból az emberséghez, az én íróm: elsődleges kifejező.” Ez azt jelenti, hogy: „Van egy legrövidebb út az emberség és szó közt. Az én szememben az írónak akármilyen műfajba lép: ezt kell megtalálnia. (Ezt találtam én meg esszében, drámában, még a regényekben is, s ezt nem tudtam soha a lírában).”⁴³

Az *Ember és szerep* „első része” – írja Németh máshol – arról számol be tárgyszerűen, bár tagadhatatlanul szubjektív előadásban, hogy miként kelt birokra egymással két műfaji kánon az irodalmi mező hatalmi primátusáért folyó latens, idővel nyíltabbá váló küzdelemben. Ha így olvassuk Németh reflektív önéletírását, amely nem nélkülözi persze a viszszevetítést sem, szövege tanulmányként, tudományos elemzésként is kitűnően megállja a helyét.

GREZSA FERENCNÉ, NÉMETH JUDIT, NÉMETH MAGDA, NÉMETH ÁGNES,
DR. LAKATOS ISTVÁN, VEKERDI LÁSZLÓ

⁴² Uo. 469.

⁴³ Uo. 470.